

УДК 94 (470) «1914 / 1917»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.22>

РАШИЗМ ЦАРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, 1914–1917 РР.

Кадол Олександр,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти

Криворізького національного університету

ORCID ID: 0000-0001-6567-6878

У статті вивчається шовіністична політика царизму часів Першої світової війни щодо власного населення іноетнічного походження, зокрема етнічних німців. Це питання досліджується крізь призму аналізу суспільно-політичної ситуації, що сприяла формуванню германофобських настроїв. З огляду на поразки російської армії у суспільстві назріла духовна криза, в умовах якої активізувався російський націоналізм. 16 липня 1914 р. було затверджено «Положення про польове управління військ у воєнний час». Західні прифронтові кордони країни були населені переважно неросійським населенням. На зазначеній території влада належала вищій воєнній адміністрації. Питання про статус німецького населення Росії було поставлено на порядок денний ще 19 липня 1914 р. В цей час також була введена градація населення на військовополонених і невійськовополонених, що визначило для кожної групи міру контролю. Особи, які мали німецьке підданство, автоматично оголошувалися військовополоненими. Почалися масові арешти, що пояснювалися захистом країни від дії можливої «п'ятої колонії», оскільки Німеччина та Австрія мобілізували своїх закордонних підданих. Більшість західних і південних губерній 20 липня 1914 р. потрапили під дію військового стану та стану облоги. Була розширена влада військових структур, зокрема, в питаннях внутрішнього управління. Царський указ від 28 липня 1914 р. «Про правила, якими Росія буде керуватися під час війни 1914 р.» ліквідував пільги, надані підданим ворожих держав міжнародними договорами за принципом загальної взаємності. Спираючись на «Правила про місцевості, що проголошені на військовому стані 1892 р.», у прифронтових областях у перші місяці війни була заборонена церковна служба німецькою мовою з побоювань прогерманської агітації священиків. Введено заборону на публічне її використання в побуті, економічній діяльності, освіті, топоніміці, релігійному житті. Об'єктами антинімецької кампанії стали атрибути німецької культури в цілому (мова, звичаї та традиції, школа, історія, походження, власність, у першу чергу, земельна). Якщо мовні обмеження 1914 – 1915 рр. стосувалися ряду конкретних ситуацій та певних територій, то в 1916 р. ситуація докорінно змінилася. Підсумував мовне питання Микола II, який затвердив 18 серпня 1916 р. «Положення Ради Міністрів щодо заборони викладання німецькою мовою». Правочинним став необмежений контроль воєнної та жандармсько-поліцейської влади над цивільним населенням. Більше того, згідно російським законам воєнного часу, власне населення прирівнювалося до «ворожого», якщо армія діяла на територіях, де було проголошено військовий стан. Виявлено тісний зв'язок між карально-репресивним апаратом самодержавства та успішною діяльністю націоналістичної пропаганди. Доведено, що антинімецька кампанія в самодержавній імперії була ознакою часу в загальному річизі історії Першої світової війни. Проте, на відміну від західних країн, російський варіант антинімецької кампанії мав значно радикальніший характер шовіністичного забарвлення.

Ключові слова: антинімецька кампанія, «німецький питання», Перша світова війна, етнополітика, германофобія, шовінізм, рашизм.

Kadol Oleksandr. Manifestation of racism in the anti-German campaign of the tsarist empire during the First World War, 1914–1917

The article studies the chauvinistic policy of tsarism during the First World War in relation to its own population of foreign origin, in particular ethnic Germans. This issue is investigated through the prism of the analysis of the socio-political situation that contributed to the formation of Germanophobic attitudes. In view of the defeats of the Russian army, a spiritual crisis arose in society, under which Russian nationalism intensified. July 16, 1914 "Regulations on the Field Management of Troops in Wartime" was approved. The western frontier borders of the country were populated mainly by the non-Russian population. In the mentioned territory, the power belonged to the higher military administration. The question of the status of the German population of Russia was put on the agenda as early as July 19, 1914. At that time, the gradation of the population into prisoners of war and non-prisoners of war was also introduced, which determined the degree of control for each group. Persons who had German citizenship were automatically declared prisoners of war. Mass arrests began, which were explained to protect the country from the actions of a possible "fifth column", as Germany and Austria mobilized their foreign subjects.

Most of the western and southern provinces on July 20, 1914, came under the influence of martial law and state of siege. The power of military structures was expanded, in particular, in matters of internal management. Royal Decree of July 28, 1914 "About the rules by which Russia will be governed during the war of 1914." eliminated benefits granted to subjects of enemy states by international treaties based on the principle of general reciprocity. Based on the "Regulations

about the areas declared under martial law in 1892", church service in German was prohibited in the front-line areas in the first months of the war due to fears of pro-German agitation by priests. A ban was introduced on its public use in everyday life, economic activity, education, toponymy, and religious life. The objects of the anti-German campaign became the attributes of German culture as a whole (language, customs and traditions, school, history, origin, property, primarily land). If the language restrictions of 1914–1915 related to a number of specific situations and certain territories, then in 1916 the situation has fundamentally changed. The language issue was summarized by Nicholas II, who approved on August 18, 1916. "Regulations of the Council of Ministers regarding the prohibition of teaching in German". Unlimited control of the military and gendarmerie-police authorities over the civilian population became legal. Moreover, according to Russian wartime laws, the actual population was equated to "enemy" if the army was operating in territories where martial law had been declared. A close connection between the punitive and repressive apparatus of the autocracy and the successful activity of nationalist propaganda was revealed.

It has been proven that the anti-German campaign in the autocratic empire was a sign of the times in the general history of the First World War. However, in contrast to Western countries, the Russian version of the anti-German campaign had a much more radical, chauvinistic character.

Key words: anti-German campaign, "German question", First World War, ethnopolitics, Germanophobia, chauvinism, racism.

В даному дослідженні представлені причини та наслідки зародження квазіідеології – рашизму царської імперії Романових ще в часи Першої світової війни протягом 1914–1917 рр. – від початку власне самої війни до Лютневої революції. Дане дослідження зумовлено необхідністю наукового визначення історичної спадщини царизму та розкриттям спільних рис маніпулятивної, популістської ідеології рашизму та фашизму.

Причини та наслідки імперського націоналізму часів Першої світової війни, зародження рашизму ще в часи царської імперії досліджувалося в працях іноземних авторів: У. Лакера [1] та Еріка Лора [2], А. Каппелера [3], Ф. Фукуяма [4]; вітчизняних: А. Зорика [5], Д. Шпака [6], Л. Жванко [7], М. Шитюка [8]. При Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара створено «Центр українсько-німецьких історичних досліджень», очолений д. іст. наук Венгер Наталією. Але історичний спектр аналізу питання, що досліджується, різносторонній, має різні погляди, інколи досить полярні, але актуальні і на сьогодні як ніколи. Дана наукова розробка зумовлена необхідністю зменшення білих плям в дослідженні цього історичного процесу.

Метою статті є дослідження антинімецької кампанії, що була спрямована проти власних громадян іноетнічного походження, як прояв ідеології та практики рашизму царської імперії Романових часів Першої світової війни, 1914–1917 рр.

2022 рік приніс для нашої Батьківщини важкі випробування війною, масштаби якої нечувані для Європи нашого часу. Сьогодні, як і раніше, особливо протягом ХХ ст., на полях звитяги вирішується майбутнє української нації та держави. Жахи війни та терору стали буденним явищем в житті кожного українця. Історія розвивається циклічно, багато чого повторюється. Україна була одним із епіцентрів розвитку подій двох світових війн. Одним із малодосліджених проблем є політика царської влади щодо власного населення іноетнічного походження – німецької меншини. Комплекс заходів, спрямованих на їх дискримінацію, в літературі називають антинімецької кампанією. Це були політичні, правові, економічні, соціальні та культурно-ідеологічні акції, спрямовані проти німецького населення Російської імперії протягом 1914–1917 рр. Вивчення цієї теми є актуальним з огляду на терористичні методи війни, які веде росія проти України зараз, зокрема, її відношення до цивільного населення на окупованих територіях тощо.

Воєнно-політична ситуація 1914–1915 рр. змусила царську владу шукати причини поразок армії царату. У той же час в суспільстві назріла духовна криза, для якої були характерні розгубленість, втрата ідеалів та цінностей, активізація націоналізму й формування образу ворога в особі німецького населення Російської імперії. Якщо до початку війни антинімецькі настрої не виходили за межі політичних дискусій в Думі, уряді та проведення ряду адміністративних заходів, то війна стала визначальним фактором у формуванні широких антинімецьких настроїв. Із цього часу германофобія стала домінувати в суспільній думці. Цьому також сприяла пропагандистська кампанія «боротьби з німецьким засиллям», у якій царська влада зробила акцент на розпалюванні шовінізму серед населення. Крім того, германофобія вийшла за межі традиційної пропаганди, спрямованої проти німців – воєнних супротивників, що відображало загальносвітову практику. В ситуації воєнного конфлікту з Німеччиною «німецьке питання» набуло особливої значимості, оскільки росія була «малою батьківщиною» для численного німецького населення. Об'єктами антинімецької кампанії було, власне, не лише «вороже населення», але й атрибути німецької культури в країні (мова, звичаї та традиції, школа, історія, походження, власність, у першу чергу, земельна).

Той факт, що війна велася між багатонаціональними імперіями, створював можливість виникнення конфлікту між народами, що їх населяли. Політика російської воєнної влади та уряду країни посилили існуючу міжнаціональну ворожнечу, піднявши побутовий націоналізм до рівня імперської етнофобії. 20 липня 1914 р. більшість західних і південних губерній потрапили під дію військового стану та стану облоги. Була розширена влада військових структур, зокрема в питаннях внутрішнього управління. Начальники губерній отримали право висилати всіх неблагонадійних осіб. У решті губерній 24 липня 1914 р. вводилося положення про надзвичайну охорону.

Початок війни позначився на ставленні керівництва країни до іноземців. Це знайшло відображення як в декларативних документах, так й у низці заходів. Уже в перші дні війни уряд вирішив визначити правовий стан німецьких громадян, заклавши тим самим підвалини політичного курсу щодо «ворожих» підданих. При цьому царизм відмежувався від політики терпимості кінця XIX ст. відносно іноземців, коли, наприклад, згідно з указом 12 травня 1877 р. піддані воюючих з Росією держав не тільки не повинні були переслідуватися, але, навпаки, – на них поширювалася опіка російської держави. В умовах військового призову чоловіків, особи, які мали німецьке підданство, автоматично оголошувалися військовополоненими. Вони підлягали арешту і висилці під поліцейський нагляд. Разом з цим почалися масові арешти, що пояснювалося захистом країни від дій можливої «п'ятої колонії», оскільки Німеччина та Австрія мобілізували своїх підданих, які перебували за кордоном.

Релігійна складова антинімецької кампанії – окрема сторінка дослідження «німецького питання». Всі, хто не були православними, вже потенційно вважалися нелояльними. Пресинг протестантських конфесій був тісно пов'язаний не тільки з мовною ситуацією. Влада всіляко намагалася посилити жандармсько-поліцейський контроль над євангельським рухом на тому підґрунті, що він своїми ідеями підривав підвалини держави та православної церкви й взагалі вважався розсадником германізму в росії. Тут викликало підозру все: поїздка поселян до Німеччини для здобуття освіти, фінансова підтримка німцями-колоністами російських селян для розвитку релігійного вчення, спорудження молитовних будинків.

Чимало нарікань викликав масовий перехід селян до баптизму. Винними в цьому були визнані німці-колоністи. Поширення баптизму малообґрунтовано визнавалося жандармами як прояв підірвочної діяльності Німеччини. Наслідком подібних «розслідувань» було закриття громад і заслання їх найактивніших прихожан та кліру. Незабаром намітився й потрібний владі результат – зворотний перехід баптистів-російських селян у православ'я.

Не обійшли стороною репресивні заходи і лютеранську церкву, третину прихожан якої складали німці. У листопаді 1914 р. МВС видало постанову про закриття євангелічно-лютеранських молодіжних товариств. Так, у 1915 р. було закрито подібне товариство в Одесі. З самого початку війни переслідуванню були піддані лютеранські пастирі. Їх заарештовували як зрадників і відправляли у заслання [9, арк. 17–23].

Заборонні заходи царської влади в гуманітарній сфері руйнували традиції німецької культури, сприяли формуванню в суспільстві германофобії, що була легалізована самою державою. Так, 19 листопада 1914 р. царський уряд рекомендував виключити «ворожих» підданих зі складу приватних, громадських та відомчих організацій, у тому числі, з академії наук, мистецтв, воєнно-медичної та публічної бібліотеки, університетів [10, арк. 308]. Сановники офіційно заявили про проведення антинімецького курсу, мотивуючи тим, що «неприпустимо за сучасних політичних умов... участь підданих, воюючих з Росією держав, у діяльності всіх взагалі існуючих в Імперії спілок, товариств, та інших подібних приватних організацій, тим більш, що багатьом з них присвоєно найменування «Імператорських» [10, арк. 308]. Виходячи з цього, поліція піддала німецьких викладачів і вчених адміністративній висилці. Націоналістична публіцистика, у свою чергу, зловживала темою «німецького засилля» у вищій школі та науці, вимагаючи ще більш радикальних заходів – відмежуватися від того факту, що росія є батьківщиною багатьох етносів, «зробити російську школу самостійною і незалежною в академічному відношенні». Зі складу Академії наук були виключені закордонні німецькі та австрійські вчені.

Визначення царським керівництвом статусу німецького населення як ворожого диктувалося логікою всієї антинімецької політики, спрямованої на створення образу «внутрішнього німця-ворога».

Важливим при цьому було:

- 1) створення уніфікованих норм взаємовідносин державних відомств із німецьким населенням, як германського, так і російського підданства;
- 2) координація дій центру та місцевої влади.

До даного процесу була підключена робота багатьох відомчих структур уряду, але особливо МВС і МЗС. Всі перераховані вище напрями антинімецької політики царизму сприяли формуванню

германофобії, тобто стійких антинімецьких настроїв. Антинімецькі акції були реалізовані в специфічних умовах, коли проблемне становище російських німців склало єдину дилему з питаннями ведення війни.

Репресивний характер та масштабність антинімецької кампанії були б неможливими виключно адміністративними зусиллями однієї лише влади. В умовах тотальної війни виник особливий наддержавний механізм, якому вдалося домогтися активної участі суспільства у веденні війни [11, с. 1–18]; [12, с. 75–110].

Мілітаризація проникла у всі сфери суспільного життя, в першу чергу, торкнувшись тих проблем, вирішення яких у військових умовах було найбільш сприятливим. Для багатонаціональної Росії таким наболілим питанням були міжетнічні відносини в Імперії та вироблення царським керівництвом відповідної етнополітики. Останнє стало можливим за умови мілітаризації національних проблем, спектр яких був досить широкий: від формування загальнонаціональної російської ідеї до практичної реалізації ідеології російського націоналізму, включаючи етнофобію відносно «ворожих» народностей Імперії з числа власного населення – німців. Суспільна думка внесла свою роль в формування моделі етнополітичного перетворення росії за націоналістичним взірцем.

Мілітаризація російського суспільства віддзеркалилась в ідеї війни, яка стала повсякденною практикою дійсності. Цю ситуацію влучно охарактеризував американський посол Дж. Френсіс, який зазначив, зокрема, що Росія жила виключно війною. Психологічна ситуація, як відмітив дипломат, була «здоровою» – всюди панувала ненависть до Німеччини. Городяни, особливо купці, запевняли всіх, що Німеччина протягом століть збагачувалася за рахунок росії.

Влада оголосила, що одним із пріоритетних завдань росії у війні є звільнення Європи і слов'янства від німецької гегемонії. При цьому міністри, генерали, політики й публіцисти виступили єдиним фронтом у проведенні антинімецької кампанії. Російська нація мала здолати «внутрішню Німеччину» – таким було гасло антинімецької коаліції.

Для багатьох російських німців це означало руйнування стабільності, вікових відносин та відносного міжетнічного спокою, що вже стали звичними. Війна Росії з Німеччиною була для них справжньою трагедією, зруйнувавши своєрідний менталітет російського німця.

Тим часом, ставши на шлях дискримінації німецького населення, царська влада вимагала суспільної підтримки. Тому обговорення «німецького питання» відбувалася досить жваво. Обмін ідеями в пресі цілеспрямовано формував політичну думку – від принципових противників національної конфронтації до прихильників її загострення. А це вже була своєрідна інформаційна війна в суспільстві, та чи інша позиція якого не тільки впливала на прийняття політичних рішень, а й визначала хід подій усієї антинімецької кампанії. Безумовно, факт постановки питання боротьби з «німецьким засиллям» належав пресі. Певний час, особливо в перший рік війни, об'єктом антинімецької пропаганди був німець, чітко не виділений ні за регіональним принципом, ні за становим статусом. Так, радикальна публіцистика закликала до «безкровної боротьби з німецьким началом».

Незважаючи на дипольні судження, питома частка громадськості підтримала антинімецький курс царизму, а доля російських німців вирішувалася як в кабінетних баталіях, так і в публічній боротьбі за політичні симпатії прихильників влади або її супротивників. «Німецьке питання» виявилось заручником політичної конфронтації, пов'язаної з визначенням принципів та шляхів розвитку країни. Пріоритетним завданням преси різних напрямів – ліберальної, консервативної, праворадикальної – було культивування націонал-патріотизму. Це знайшло своє відображення у формуванні загальнонаціональної ідеї – «Друга Вітчизняна війна», яка, як писав «Вестник Европы», «настільки затьмарила все інше, всі поточні питання внутрішнього життя, що під першим враженням війни про них не можна ні думати, ні говорити».

За допомогою цілеспрямованої обробки масової свідомості залишалося позначити шляхи подібних перетворень, які пізніше взяв на озброєння урядовий табір. Чимале значення при цьому мала необхідність зламати опозицію царизмові в особі лібералів, які керувалися принципами віротерпимості й визнання рівноправності народів. У полеміці з «німецького питання» спостерігалася синхронність дій влади та громадськості, які взаємно пропонували певні шляхи для його вирішення.

У зв'язку з цим постало питання про націоналізм неросійських народностей – іногородців, посилення етнічної самосвідомості яких було сприйнято самодержавством як небезпечний сигнал для стабільності та єдності Російської імперії. Порятунком вбачався в ідеології та практиці російського націоналізму, який активізувався в умовах війни. Так, консервативно налаштовані публіцисти визнали необхідність формування єдиного імперського народу. Однак при цьому висловлювалися побоювання, наскільки патріотичним може виявитися лояльність ряду груп населення, якою мірою вони здатні до асиміляції з панівною нацією. Нагніталася істерія, що суспільство нібито боїться російських німців.

«Німецьке питання» ще до війни пов'язувалося з сепаратизмом і страхом сецесійних вимог. Складно знайти однозначну відповідь, використовуючи раціональне мислення. Чимало фактів антинімецької кампанії свідчать, що вона була пов'язана з масовим соціальним психозом, сформованим в надзвичайний час війни. Царська армія, використовуючи тактику «випаленої землі» на ворожих захоплених територіях, під час Великого відступу 1915 р. перенесла цей зловісний досвід на територію Південно-Західного краю. Депортація німецьких колоністів улітку 1915 р. із трьох південно-західних губерній була складовою частиною плану ведення війни. У довоєнний період у генеральному штабі були проведені дослідження іноземних підданих, які проживали у військових округах, складено списки осіб, які підлягали виселенню в домобілізаційний період. І хоча ряд міністрів вважали масове виселення цивільного населення різних національностей неприпустимим, в 1915 р. було депортовано понад 115 тис. волинських німців. Найбільшого осуду викликали методи цієї політики (знищення майна населення, загальне розорення евакуйованих територій, вбивства каральними загонами землевласників, які відмовлялися покинути садибу і т.д.). Всі ці дії міністри називали «генеральським свавіллям».

Значного поширення отримала ідея перерозподілу німецьких земель на користь особливого земельного фонду, утвореного в умовах воєнного часу. За даними Житомирської повітової землевпорядної комісії, у волинських німців було секвестровано понад 200 тис. десятин землі, з яких половина була надільною, тобто перебувала в повній приватній власності. На німецьких землях розселили більше 50 тис. біженців із Галичини та Польщі. За архівними даними Особливого Комітету – понад 110 тис. селян. Передбачалося створити 20 тис. селянських господарств, виділяючи по 10 дес. на кожен новий двір. Повну реалізацію цього земельного проекту (авторства генерала М. Янушкевича) передбачалося провести після закінчення війни, щоб загасити революційні настрої в демобілізованих військах. Особлива увага при розподілі фонду земель німецьких колоністів мала приділятися георгіївським кавалерам і «особам, що відзначилися на війні». За іншою версією (окрім М. Янушкевича), авторство проекту приписується особисто Миколі II, який переклав втілення своєї ідеї в життя на військове керівництво. Імовірно, цар розраховував, згідно зі старовинним звичаєм (роздачею земель після перемоги) – зміцнити монархічні почуття своїх підданих.

Тонка мембрана відділяла патріотизм від шовінізму. Вслід за ідейними міркуваннями публіцистів поширилися радикальні заклики вирішити долю російських німців одразу, ґрунтуючись не на законах і здоровому глузді, а на погромних ініціативах «низів». «Треба було б усі маєтки, будинки та фабрики, – писав анонім, маючи на увазі власність німців, – конфіскувати. Маєтки і будинки подарувати офіцерам – Георгіївським кавалерам, нижні чини поселити в колоніях німецьких. Цьому буде рада і вдячна вся росія» [9, арк. 20]. Експропріаторські заклики поєднувалися з погромними настроями народу, навіть, у тих регіонах, де влада спочатку відмовлялася проводити ліквідаційну політику. Як результат – місцеве населення заявило, що якщо йому не віддадуть німецьких земель, то «в один прекрасний день ми підемо і самі візьмемо».

Отже, державні та громадські інституції царської імперії Романових виявилися якнайактивніше задіяними в антинімецькій кампанії, що була спрямована проти власного населення – етнічних німців. Як засвідчив цей досвід, в надзвичайних умовах воєнного часу виник особливий наддержавний механізм мобілізації суспільства, в якому етнонаціональні чинники посідали достатньо вагоме місце. Це пояснюється укоріненням в суспільну свідомість та державно-політичний механізм рашистських проєктів, тобто планування побудови країни за взірцями російського націоналізму та шовінізму, й значного поширення ролі державної влади в контролі над власним населенням. Разом з цим цей процес набув неконтрольованого інертного характеру, що знайшло своє вираження, насамперед, у погромних настроях та погромному русі. Така ситуація свідчила, що рашизм та його складова – антинімецька кампанія – були проявом етнонаціональної та суспільно-політичної дестабілізації в країні.

Література:

1. Laqueur W. Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia. *Harper Collins*, 1993. 317 p.
2. Lohr E. Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against enemy aliens during World War I. *Cambridge Harvard University*. 2003. 304 p.
3. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад : монографія. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.
4. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Київ : Наш Формат, 2018. 506 с.
5. Зорик В.А., Зорик А.С. Політичні партії України та Росії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.): монографія. Харків : ХДАК, 2011. 216 с.

6. Шпак Д., Гончаренко Д. Небезпека відродження фашизму в ХХІ столітті в російській федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 70. Т. 2. С. 49–54.
7. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914 - 1918 рр.) : монографія. Харків : ХНАМГ, 2010. 360 с.
8. Шитюк М.М., Шкварець В.П., Козирева М.Е. та ін. Німці Півдня України: Історія і сучасність : монографія. Миколаїв : МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2009. 424 с.
9. ЦДІАУ, м. Київ . Ф. 385. Жандармське управління міста Одеси. Спр. 2793. [Без назви] Міністерство внутрішніх справ. Департамент поліції. 9 діловодство.
10. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 707. Управління попечителя Київського навчального округу. Оп. 229. Спр. 2. Листування по Глухівському вчительському інституту. 169 Арк.
11. Horne J. Introduction: Mobilizing for Total War. State, Society and Mobilization in Europe during the First World War. Cambridge, 1997. P. 1–18.
12. Geyer M. The Stigma of Violence, Nationalism and War in Twentieth Century Germany. *German Studies Review: Special issue. German Identity*. 1992. P. 75–110.